

Politika a sociologie v zápase o socialistickou kulturu

MARIE HULÁKOVÁ

Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV, Praha

Dějiny Komunistické strany Československa se vyvíjely od samého počátku v těsné souvislosti s progresivní kulturou našich národů. Komunistická strana považovala kulturu za důležitého činitele při rozvíjení aktivity revolučního subjektu, dělnické třídy a lidových mas vůbec. Vztah komunistické strany ke kultuře byl od počátku výrazně politický a opíral se hlavně o sociologická hlediska, aniž strana suplovala řešení otázek, které jsou věcí kultury samé. U politického a sociologického aspektu se chci pozastavit.

V kulturně politické práci KSČ můžeme na rozdíl od práce ostatních politických stran vysledovat komplexní přístup ke kultuře a její funkci ve společnosti. Tento přístup reflektuje především podstatné sociálně ekonomické a politické změny, jež s sebou přineslo 20. století v rozvoji vědy a techniky a v revoluční aktivitě vykořisťovaných tříd, která vyústila ve vítězství proletariátu Ruska.

Komunistická strana nikdy nechápala kulturu v úzkém významu jen jako tvorbu uměleckou a vědeckou nebo abstraktně, jako všeobecnou kultivaci lidských sil. Chápala ji jako součást životní úrovně společnosti, jistý výklad života a životní styl, jehož formování se mají aktivně účastnit nejen sami představitelé kultury, ale také lidové masy.

Kultura je přirozeně jak tvorba, tak i kultivace lidských sil v nejobecnější rovině. Avšak právě do obsahu těchto pojmů přináší moderní doba, vědeckotechnická revoluce a socialistické uspořádání života společnosti nové prvky, které si vyžadují netradiční analýzu celého problému kultury. Metodologické přístupy nacházíme zejména u Lenina, v jeho teoretickém díle i v praktické revoluční činnosti, právě tam, kde se zabývá funkcí kultury v moderní socialistické společnosti a významem kultury pro život společnosti i každého jednotlivého člověka.

Z tohoto hlediska je kulturou všechno, co život společnosti a každého jedince nějakým způsobem obohacuje, činí ho vnímavým k poezii. Tvorbu ani kultivaci lidí zde nemůžeme příkře oddělovat. Tvorba nepůsobí jen na vnímatele, ale sama působí jako kultivující faktor i na vědce či umělce a stává se důležitým podnětem v rámci svého okruhu — další kulturní tvorby. Navíc zde působí složitá dialektika vztahů mezi vnímatelem a tvůrci kultury. Kultura jako tvorba a výsledek tvoření působí na kultivaci lidských sil v celé společnosti — řečeno s Leninem: povznáší a zušlechťuje lidi.

Kultura v nejširším slova smyslu je také normotvornou komponentou životního stylu celé společnosti, jednotlivých tříd a vrstev. Ve svém celku vyjadřuje podstatu života určité společnosti v nejrozmanitějších souvislostech, z nejrůznějších aspektů a ve všech výtvorech.

Kultura, stejně jako celá společnost v posledních desetiletích dvacátého století, dostává neobyčejně zrychlený pohyb. Do jeho dosahu jsou vtahovány celé třídy a lidové masy vůbec dvojím způsobem: tvorba i kultivace lidí se stává rezervou ekonomického rozvoje, což má své konsekvence zejména ve změně vzdělávacích a školských systémů; kromě toho je kultura jako normotvorná komponenta celého životního stylu „řízena“ socialistickou společností tak, aby skutečně vyjadřovala svými specifickými prostředky — uměním, filosofií apod. — novou kvalitu socialistické společnosti, která se liší a musí lišit od všech společností minulých, aniž porušuje kontinuitu vnitřního pohybu kultury.

Právě pro komunistickou stranu bylo v celé její historii příznačné, že využívala kultury — za iniciativní podpory tvůrčích pracovníků — jako významné složky při utváření a upevňování systému a struktury hodnot odpovídajících cílům socialistické

ké společnosti. Zároveň však kulturu vázala, v souladu s marxistickým chápáním vztahu společenského bytí a společenského vědomí, k praktickým potřebám hnutí. Orientovala své členy a vykořisťované třídy na vzdělání a získávání potřebných znalostí k převzetí politické moci a ovládnutí moderních znalostí v řízení ekonomiky, vědeckého a technického rozvoje. Kultura byla pro komunistickou stranu vždycky revolučním zázemím a mobilizovatelnou rezervou v řadách dělnické třídy i ostatních pracujících vrstev obyvatelstva pro kvalitativní změnu celé společnosti po stránce politické, ideové i „odborné“.

Přirozeně, že kulturně politické zápasy, které strana vedla, procházely různými údobími života strany, různými etapami vývoje celé československé společnosti a jejich konkrétní podoba byla ovlivňována také celkovou mezinárodní a vnitropolitickou situací. V žádném období své činnosti však KSČ nevycházela při nastolování a řešení kulturních otázek jen z polarizace tvůrčích pracovníků na jedné straně a národa na straně druhé. V každé konkrétní etapě své činnosti věnovala vždy největší pozornost hledání podstatných souvislostí jejich vzájemného působení a zprostředkujícím článkům, přičemž neznevažovala specifikum jednotlivých pólů. Z tohoto důvodu KSČ nikdy nepřijala osvětářská stanoviska sociální demokracie ani heslo „k lidu níž a s lidem výš“, tak populární mezi národně socialistickou inteligencí. Byly ji také zcela cizí elitářské teorie, které u nás byly živé zejména v katolických kruzích a v příslušných politických stranách ještě po II. světové válce.

* * *

Koncepce kulturní revoluce, z níž vycházela KSČ v období, kdy vytvářela svůj program socialistické výstavby, byla založena na leninském závěru o důsledcích socialistických proměn v nazírání na život a způsob života. Tyto důsledky nepocíťují jen lidové masy nebo jen dělnická třída, ale týkají se všech tříd a vrstev národa. Nedochází jen k přibližování kulturní úrovně nejnižších vrstev vyšším, podle sociologického schématu nejbližše stojících vzorů. Mění se celkové pojetí žádoucích vzorů a tyto vzory samy. Revoluční aktivita socialistické společnosti směřuje proti

předsudkům o sociokulturní uzavřenosti jednotlivých tříd a vrstev obyvatelstva, nejen dělnické třídy a rolnictva, ale také středních vrstev a inteligence. Socialistická společnost je proto skutečně otevřenou společností. V tom je možno spatřovat podstatnou součást reálné humanizace naší společnosti.

Kulturní tvorba zde má nezastupitelnou roli. Ve zkratce je možno říci, že se kultura stává v období socialistické výstavby mimo jiné činitelem, který zprostředkovává každému jednotlivci pochopení smyslnosti společenských proměn a jeho individuálního podílu v nich, že probouzí a aktivizuje jednotlivce jako svébytnou bytost v nově se vytvářející kolektivitě.

Je však zcela přirozené, že ne každá kultura, přesněji ne každý kulturní artefakt a ne každá kulturní atmosféra, která je kulturou vytvářena, má pro naplňování humanistického poslání socialismu stejný význam. Proto volá socialistická společnost po nové kultuře.

Z ideově politického hlediska jde o kulturu, která zahrnuje revoluční řešení společenských problémů a integruje se na principech marxistického světového názoru. Ze sociologického hlediska jde o novou kvalitu vztahů mezi kulturou a společností. V tomto smyslu se komunistická strana a komunističtí intelektuálové snažili o takové přeměny v kulturní oblasti, které by vedly ke kulturnímu vzestupu celé společnosti a vytvářely by aktivní základ pro další kulturní tvorbu.

V oblasti tvorby je socialistická kultura nositelem obou předešlých významů. Tvůrce kultury novou skutečnost vytváří a umocňuje svým specifickým způsobem a vlastními prostředky, což záleží také na jeho schopnostech a jedinečnosti jeho talentu. Z historicky konkrétního tvaru a konkrétní ideové orientace kultury je odvozena teorie o dvou kulturách v třídních společnostech. Specifičnost kultury, zejména umění, je zde spíše nositelem dějinné kontinuity, kulturního dědictví, jehož osvojení je nezbytnou podmínkou vytváření skutečné socialistické kultury.

Zásadní význam pro vytváření socialistické kultury a nové kulturní atmosféry má demokratizace kultury. Snaha o demokratizaci kultury prolíná celou padesátiletou historií komunistické strany. Už při

svém konstituování formulovala zásady své kulturní politiky a v jejím duchu vedli komunističtí intelektuálové boj za demokratizaci kultury ve dvacátých a zejména ve třicátých letech. V podstatě na stejných principech pak KSČ formulovala svůj kulturně politický program po II. světové válce na VIII. sjezdu v roce 1946 a později pro období socialistické výstavby.

Demokratizace kultury zahrnovala především šíření těch kulturních hodnot, které obsahovaly dynamiku dějinného zápasu o osvobození lidstva a šíření vzdělanosti. Komunistická strana zde přejímala a podle historických podmínek jednotlivých etap společenského vývoje v Československu, v Evropě a ve světě uplatňovala leninské principy kulturní politiky. Právě tyto principy však poukazují na kvalitativní zřetele šíření kultury (nejen pokud jde o kulturu samu), ale i na sociálně politické a třídní zřetele.

V období předmnichovské republiky lze zajisté hovořit o demokratizaci kultury a vzdělání obecně. Proti minulosti se rozhodně zvýšil počet lidí, kteří se podíleli na vytváření kultury a měli přístup ke vzdělání. Zmenšil se vliv kastovních výsad a jiných bariér, což bylo důsledkem celkové liberalizace společnosti. Avšak šíření kultury a vzdělanosti zůstávalo omezeno převážně na příslušníky měšťáckých tříd a vrstev.

Pro dělnickou třídu a slabé sociální vrstvy vůbec působila především ekonomická omezení — bez ohledu na demokratické proklamace — jako limitující faktor v přístupu ke vzdělání a kultuře. Situaci ve vzdělání mělo do jisté míry řešit zavedení povinné návštěvy měšťanských škol pro všechny děti, které neodcházely na studia. Připomeňme si však, že zákon o povinnosti zřizovat újezdní měšťanské školy byl přijat až v roce 1935. Prakticky byl realizován až v následujících letech; před válkou však nedošlo k jeho důslednému uplatnění a zvláště venkovské děti se musely spokojit s návštěvou obecných, většinou málotřídních škol. Avšak i zavedení povinné návštěvy měšťanských škol, chápáné jako pokrok v lidovém vzdělání, jehož bylo dosaženo po 17 letech existence buržoazní Československé republiky, znamenalo ve skutečnosti vytvoření slepé uličky ve vzdělání pro více než 85 % dětí. Pokrokoví učitelé kritizovali od samého

počátku tuto reformu jako protidemokratickou.

Nedostatečná ekonomická základna, kterou poskytovala kultuře buržoazní republika, omezovala také kulturní tvorbu, a to nejen uměleckou, ale také vědeckou. Nešlo jen o humanitní vědy, ale i o vědy přírodní a technické.

Jako nepříznivý mimokulturní faktor se však neprojevovaly jen komerční vlivy, ale působil také vliv měšťácké ideologie a její hodnotová orientace. V jejím zajištění byla celá oficiální kultura předmnichovské republiky a kulturní instituce. Přímou klasickým příkladem byl film a divadlo. Dá se říci, že téměř všechno, co bylo v umělecké tvorbě a ve společenských vědách skutečně hodnotné, bylo vytvořeno mimo vliv měšťácké ideologie a proti ní.

Z vlivu měšťácké ideologie a hodnotové orientace buržoazní společnosti se nemohla vymanit především školská výchova a výuka. Ve vzdělávání měla být uplatňována zásada, obsažená ostatně v ústavě předmnichovské republiky, že výuka bude v souladu s poznatky vědy. To mimo jiné znamenalo, že bude zahrnovat vědeckou informaci o politicko-sociálních přeměnách ve světě. Tomu však byla oficiální školská výuka na hony vzdálena. Tento nedostatek se snažili překlenout pokrokoví učitelé a komunisté ve spolupráci s předními komunistickými intelektuály, většinou však mimo rámec škol. V kulturní tvorbě usilovali pokrokoví umělci a vědci, aby refletovala dynamiku společenských poměrů, jejich rozpory doma i ve světě a proměny lidského údělu, jejichž úběžníkem byl socialismus a komunismus.

Po II. světové válce se většina tvůrčích pracovníků, komunistů i nekomunistů, snažila především o vymanění kultury z komerčních vlivů. KSČ a komunisté byli iniciátory postátnění rozhodujících kulturních institucí. Opírali se při tom o projekt — ještě v ilegalitě vypracovaný — jednotné a státní školy, filmového a divadelního zákona a další návrhy na revoluční opatření v kulturní oblasti.

V období budování socialismu však znamenala demokratizace kultury především její ideovou proměnu. Právě tento požadavek jako požadavek vnitřní demokratizace kultury postavil do popředí zájmu strany, komunistických intelektuálů,

marxistické kritiky a marxistické sociologie umění jednotu díla a tvůrce proti jednostranné absolutizaci známé pravdy, že se dílo od svého tvůrce odpoutává a žije samostatným životem, že je nositelem významů, které nejsou závislé na osobnosti a osobních postojích toho, kdo je vytvořil. Ve skutečnosti je to pravda pouze částečná. Touto pravdou stále více otrásá rychlost, s níž se dílo dostává ke svému adresátu, a rozšíření okruhu působení díla v důsledku vzniku a rozvoje hromadných sdělovacích prostředků. Dějiny společnosti nejsou a nikdy nebyly jen dějinami výtvorů. Jsou dějinami živých lidí a jejich osudů. Vynechávat osobnost tvůrce, odhlížet od jeho sociálně politických postojů a třeba i jeho proměn, od jeho totální životní aktivity, znamená ve skutečnosti rezignaci na pochopení té vývojové řady, která v sobě zahrnuje dynamiku epochy. Dílo žije bez ohledu na tvůrce — tvůrce může být dokonce i neznám. Nicméně sama rekonstrukce díla a jeho vzniku, jeho jednotlivých struktur a sociálních vazeb poukazuje na tvůrce i jeho konkrétní místo v dějinách. Právě proto se dějiny umění a dějiny myšlení po něm pídí. Osobnost tvůrce je součástí jeho díla, žije v něm a dílo samo žije v dějinách i jako dílo konkrétního člověka konkrétní doby.

*

Vysoké ocenění významu kultury a umění pro společnost a pro zápas o osvobození dělnické třídy vyvolalo v život pokusy konstituovat marxistickou sociologii umění, jejíž základy byly položeny v Sovětském svazu.

Rozhodně není náhodou, že právě sociologii umění a kultury vůbec se zabývali přední teoretikové strany a její mluvčí v době mezi dvěma válkami. Od Urxe, Novomeského, Konráda, Fučíka přes Václavka až po Vl. Vančuru. Po válce ti, kteří ji přežili, považovali kontinuitu marxistické sociologie umění spolu s historií kultury 20. a 30. let za organickou součást historie celého revolučního boje komunistické strany a za velice podstatnou složku ideového zápasu o duši národa a o novou kulturu.

V praxi však došlo k přerušení započaté práce. Důvody nelze hledat jen v subjektivismu politického řízení kultu-

ry. Jsou hlubší a souvisejí se ztrátou téměř celé generace našich marxistických teoretiků a s celkovým charakterem teoretického myšlení u nás. Výsledkem pak bylo, že se skutečná historie kultury a odkaz jejích předních reprezentantů z období předmnichovské republiky nestudoval — pouze se na ně vzpomínalo. A tak se mohlo stát, že se v 60. letech vědělo o kultuře z období mezi dvěma válkami tak málo, že se mohla 20. a 30. léta stavět proti sobě a kulturní poměry v předmnichovské republice se mohly vydávat za ideál, od něhož byla na hony vzdálena kulturní situace padesátých let a období socialismu vůbec. Proto bylo možno podle okamžité potřeby dílčích uměleckých, estetických či politických zájmů vyzvedávat z minulosti hned to či ono, nebo dokonce brát v potaz celou socialistickou současnost.

Zodpovědnost zde mají i komunističtí intelektuálové. Nedovedli ukázat historickou a logickou souvislost socialistické kultury s velkou kulturou, již tvořili komunisté — Olbracht, Nezval, Nový, Halas, Vančura a další v literatuře a ve filmu. V divadle to byl například E. F. Burian — myslím tu nejen na režii, ale i na dramaturgii, scénografii, stejně jako na hudbu a herectví. Ve výtvarném umění jsme měli celou plejádu pokrokových umělců, syntetizujících domácí výtvarnou tradici s hledačstvím představitelů moderního výtvarného projevu světového. Stejně tak v architektuře. S tím vším pak souviselo neobyčejně plodné vstřebávání podnětů přicházejících ze sovětského Ruska. Toto vše se však v posledních letech rozplývalo v návratu k vágním a ahistorickým úvahám o našem národním charakteru a naší kulturní orientaci.

Téměř zcela byla opomenuta tradice marxistické sociologie umění, která dovedla všechno, co bylo v umění skutečně moderní a působilo v sociálních zápasech, v boji proti fašismu a válce, sjednocovat a formulovat konkrétní požadavky na socialistickou kulturu — požadavky srozumitelné pro skutečně velké duchy národní kultury i pro lidové masy.

Na jedné straně neznalost a na druhé straně jistá rezignace politického vedení i kulturní fronty na řešení opravdových problémů naší společnosti poznamenala nejen období padesátých let, ale v jiném

ohledu i léta šedesátá. Je možno považovat za prokázané, že to byla jedna z příčin toho, že se společenská krize minulých let tak silně dotkla poměrně širokých vrstev inteligence, a zejména mladé generace.

Nejnovější dějiny kultury i kulturní politiky strany a marxistická sociologie kultury představují v současné době velkou šanci v systematické pozitivní práci se průběžně a důsledně vypořádávat s historickými, filosofickými i uměnovědnými jednostrannostmi, subjektivismem a tříštěním progresivního proudu české kultury na jednotlivé osoby a krátké časové úseky, což je přímo nešvar naší teoretické práce. Takové počínání zbavuje teoretické a kulturní pracovníky vůbec potřeby věcných znalostí kulturní skutečnosti. Zatemňuje zejména její souvislosti s ekonomickým a politickým vývojem a tím „snímá“ z marxistických intelektuálů povinnost komplexního pohledu a teoreticko-ideovou zodpovědnost marxistických vědců. Z toho pak plynou ukvapené závěry na základě zcela dílčích znalostí a lehkomyšlný vztah vůči povinnosti zkoumat v každém historickém okamžiku dialektiku kulturní tvorby a kulturního vzestupu národa.

Důsledkem je pak buď vůbec odmítání, nebo alespoň povýšenecký, elitářský vztah k celému procesu demokratizace kultury, podsouvání falešných problémů masové a autentické kultury a nekritické přejímání kulturologických koncepcí nemarxistické provenience. Logickým vyústěním takových postupů je odmítání vedoucí úlohy strany v kultuře. Bez ohledu na objektivní potřeby rozvoje moderní socialistické společnosti se odtrhává ideové vedení kulturní fronty od konkrétního řízení kulturního procesu, který je a musí být integrován do celospolečenského řízení.

Samozřejmě, že je zde mnoho otázek, mnoho složitých problémů, jejichž řešení není krátkodobou záležitostí. Protože však jde o nové problémy vztahu teorie a praxe, mohou být řešeny jen na marxisticko-leninských principech a v socialistické skutečnosti. Základní problém, ve své podstatě metodologický, byl řešen ve filosofii, když byl zformulován postulát, že filosofie — a můžeme dodat že veškerá teoretická práce ve společenských vědách — se po vzniku dělnického hnutí, a zvláště po konstituování komunistické strany nemůže rozvíjet vně hnutí, nezávisle na re-

volučním procesu, jehož je komunistická strana avantgardou.

Tuto skutečnost je možno vyjádřit i tak, že marxistická teorie musí být otevřena novým podnětům i novým řešením. Ta však nepřinášejí nemarxistické myšlenkové proudy a abstraktní reflexe problémů soudobého světa a člověka vůbec. Nová řešení přibližuje marxismus-leninismus a socialistická skutečnost, která také nové problémy klade. Socialistická skutečnost pak musí být otevřena podnětům, otázkám i řešením, které objevuje socialistická kultura a marxistická teorie. Jen z tohoto vzájemného vztahu mohou vzejít také potřebné zprostředkující články, které pomohou odstranit metafyzický protiklad teorie a praxe a také metafyziku kontrapozice cíle a prostředků při budování socialistické společnosti a její kultury.

Poučení z nedávné minulosti však ukazují, že k tomu je zapotřebí, aby se komunističtí intelektuálové účastnili třídního zápasu a v každém okamžiku cítili spoluzodpovědnost za řešení, které vyžaduje reálná situace. K marxismu se nelze pouze přihlásit. Tvořivá účast na zápasech hnutí a na jeho umělecké a vědecké reflexi vyžaduje neustálou konfrontaci se skutečností a situací hnutí i situací konkrétních vývojových etap lidové masy. Taková konfrontace se skutečností a politická angažovanost však klade v současné době na intelektuála daleko vyšší nároky než kdykoli dříve. Tvůrčí práce a angažovanost v zápase o svobodu člověka vyžaduje soustavně prověřovat podstatu i jednotlivé aspekty vlastní identifikace s marxismem a komunistickým hnutím a přijímat také zodpovědnost a riziko případných omylů a chyb. Chtít se jich vyvarovat v současném světě znamená rezignaci a diváctví, které se může považovat i za „pouhé příživnictví na energiích usilujících o nový řád“, jak prohlásil v roce 1946 na adresu neangažované inteligence František Halas.

Kulturní historie nejnovějšího období, stejně jako sociologie umění, zde dluží (přes jisté pokusy spíše dílčího charakteru) zprostředkování věcných souvislostí a poznání, na něž by bylo možno plodně navázat a prokázat kontinuitu v padesátiletém úsilí komunistické strany Československa o demokratické řešení problému, který se nazývá socialistická kultura.

Гулакова М.: Политика и социология в борьбе за социалистическую культуру

Работа посвящена прежде всего отношениям Коммунистической партии Чехословакии к культуре с политической точки зрения. Эти отношения анализируются в трех аспектах: значение культуры для революционного изменения общества, демократизация культуры и континуитет социологии культуры в ЧССР.

1. Культура является важным фактором развития революционного субъекта рабочего класса и народных масс вообще. КПЧ посвящала первоочередное внимание идейно-политической функции культуры в обществе и культурному развитию всего общества.

2. Предпосылкой и одновременно составной частью культурного развития деятельности масс является демократизация культуры. Она, однако, не исчерпывается только распространением культуры и повышением уровня образования. Первоочередное значение имеет «внутренняя» демократизация культуры в социальном смысле — устранение социально-экономических барьеров в подходе к образованию и культуре, идейные изменения в культуре. Оба аспекта являются составной частью революционной перестройки общества и одновременно важным фактором при быстром ускорении социальной мобильности социалистического общества.

3. Для решения отношений культуры и общества, революционных перемен в обществе и в культуре необходима марксистская социология культуры. Она была конституирована марксистскими теоретиками в период между двумя войнами. Позитивные теоретические работы о социологии культуры, об истории культуры и культурной политики КПЧ являются основой динамического решения отношений социалистического общества и социалистической культуры.

Цель статьи — наметить некоторые, скорее политические, проблемы борьбы КПЧ за социалистическую культуру. Собственной проблематике культуры автор не уделяет внимания.

Huláková M.: Politics and Sociology in the Struggle for Socialist Culture

The present paper discusses the relation between the Communist Party of Czechoslovakia and culture from the political point of view. This relation is analysed in three aspects: the significance of culture for the revolutionary change of society, the democratization of culture and the continuity of the sociology of culture in Czechoslovakia.

1. Culture is an important factor in developing the revolutionary subject of the working class and popular masses in general. The Communist Party of Czechoslovakia has devoted particular attention to the ideologically political function of culture in society and to the cultural advance of the whole society.

2. Democratization of culture represents both a pre-condition and a part of the cultural advance of popular masses. It is, however, not exhausted by merely spreading culture and education. It is the "inner" democratization of culture in the social sense, i.e. the elimination of socio-economic barriers in the approach to education and culture, ideological changes in culture, that are of primary importance. They both represent a part of the revolutionary reorganization of society and, at the same time, an important factor in the rapid acceleration of social mobility manifesting itself in the socialist society.

3. The Marxist sociology of culture is indispensable for solving the relation of culture and society and the revolutionary changes in society and culture. It was constituted by Marxist theoretists in the interwar period. Positive theoretical work in the sociology of culture, in the history of culture and cultural policy of the Communist Party of Czechoslovakia forms the basis of the dynamic solution of the relation between socialist society and socialist culture.

The aim of the paper is to indicate some (for the most part political) problems of the struggles for socialist culture undergone by the Communist Party of Czechoslovakia. The specific problems of culture are left unnoticed.